

Algebra 3

Jan Pantner (jan.pantner@gmail.com)

10. november 2024

Kazalo

1	Galoisova teorija	3
1.1	Polja s karakteristiko 0	3
1.2	Fundamentalni izrek Galoisove teorije	3
1.3	Rešljivost polinomskih enačb z radikali	4
2	Moduli	6
2.1	Vložitev kolobarja v kolobar endomorfizmov	6
2.2	Definicija modula	6
2.3	Osnovni pojmi teorije modulov	7
A	Naloge	9

1 Galoisova teorija

1.1 Polja s karakteristiko 0

Izrek 1.1.1. Naj bo F polje s karakteristiko 0. Potem ima vsak nerazcepen polinom $p(x) \in F[x]$ v vsaki razširitvi same enostavne ničle.

Izrek 1.1.2. Naj bo F polje s karakteristiko 0, naj bo $f(x) \in F[x]$ nekonstanten polinom, naj bo K razpadno polje $f(x)$ nad F , naj bo $\varphi: F \rightarrow F'$ izomorfizem in naj bo K' razpadno polje $f_\varphi(x)$ nad F' . Potem obstaja natanko $[K : F]$ razširitev izomorfizma φ do izomorfizma iz K v K' .

Definicija 1.1.3. Razširitev K polja F je **enostavna**, če je $K = F(a)$ za neki $a \in K$. Tak a imenujemo **primitivni elemen** te razširitve.

Opomba 1.1.3.1. Primitivni element ni nujno enolično določen.

Izrek 1.1.4 (o primitivnem elementu). Vsaka končna razširitev polja s karakteristiko 0 je enostavna.

1.2 Fundamentalni izrek Galoisove teorije

Definicija 1.2.1. Naj bo K razširitev polja F . Grupo avtomorfizmov K , ki fiksirajo F označimo z

$$\text{Aut}(K/F) := \{\sigma \in \text{Aut}(K) \mid \forall \lambda \in F. \sigma(\lambda) = \lambda\}.$$

Definicija 1.2.2. Naj bo $H \leq \text{Aut}(K/F)$. **Polje fiksni**h točk podgrupe H definiramo kot

$$K^H := \{x \in K \mid \forall \sigma \in H. \sigma(x) = x\}.$$

Lema 1.2.3. Naj bo polje K razširitev polja F s karakteristiko 0. Če je $\sigma \in \text{Aut}(K/F)$ in $a \in K$ ničla $f(x) \in F[x]$, potem je $\sigma(a)$ ničla $f(x)$.

Opomba 1.2.3.1. Naj bo K končna razširitev polja F s karakteristiko 0. Po izreku o primitivnem elementu je $K = F(a)$. Vsak avtomorfizem je tako enolično določen z delovanjem v a . Naj bo $p(x)$ minimalni polinom a nad F . Sledi, da vsak avtomorfizem, ki fiksira F , le permutira ničle $p(x)$, zato je takšnih avtomorfizmov kvečjemu $\deg(p(x))$. Po lemi (ref) pa vemo, da jih je natanko $\deg(p(x)) = [K : F]$.

Lema 1.2.4. Naj bo $a \in K$ in naj bodo $a_1 = a, a_2, \dots, a_m$ različni elementi množice $\{\sigma(a) \mid \sigma \in H\}$. Potem je

$$p(x) = (x - a_1)(x - a_2) \cdots (x - a_m)$$

minimalni polinom a nad K^H .

Lema 1.2.5. Velja $|H| = [K : K^H]$ in $[K : F] = |H| \cdot [K^H : F]$.

Izrek 1.2.6. Naj bo K končna razširitev polja F s karakteristiko 0. Naslednji pogoji so ekvivalentni:

(i) $|\text{Aut}(K/F)| = [K : F]$.

9. oktober 2024

16. oktober 2024

23. oktober 2024

- (ii) $K^{\text{Aut}(K/F)} = F$.
- (iii) Vsak nerazcepen polinom v $F[x]$ z ničlo v K , razpade v K .
- (iv) K je razpadno polje nekega nerazcepne polinoma iz $F[x]$.
- (v) K je razpadno polje nekega polinoma iz $F[x]$.

Definicija 1.2.7. Končna razširitev K polja F s karakteristiko 0, se imenuje **Galoisova razširitev**, če ustreza vsem pogojem izreka 1.2.6. Tedaj $\text{Aut}(K/F)$ označujemo z $\text{Gal}(K/F)$.

Če je K razpadno polje polinoma $f(x) \in F[x]$, potem K imenujemo tudi **Galoisova razširitev polinoma** $f(x)$.

Opomba 1.2.7.1. Splošneje te pojme vpeljemo za polja s poljubno karakteristiko. Galoisova razširitev je normalna in separabilna razširitev.

Razširitev je **normalna**, če zadošča pogoju (iii) iz izreka 1.2.6.

Razširitev K/F je **separabilna**, če je vsak nerazcepen polinom iz $F[x]$ **separabilen**, tj. vse njegove ničle so enostavne.

Izrek 1.2.8 (Fundamentalni izrek Galoisove teorije). Naj bo K Galoisova razširitev polja F s karakteristiko 0. S $\mathcal{F}$ označimo množico vseh vmesnih polj med F in K , z $\mathcal{G}$ pa množico vseh podgrup grupe $G := \text{Gal}(K/F)$.

- (a) Preslikava

$$\alpha: \mathcal{B} \rightarrow \mathcal{F}, \quad \alpha(H) = K^H$$

je bijektivna z inverzom

$$\beta: \mathcal{F} \rightarrow \mathcal{B}, \quad \beta(L) = \text{Gal}(K/L).$$

- (b) Če H pripada L – torej $H = \text{Gal}(K/L)$ oziroma $L = K^H$ – potem

$$|H| = [K : L] \quad \text{in} \quad [G : H] = [L : F].$$

- (c) Če H in H' zaporedoma pripadata L in L' , potem $H \subseteq H'$ natanko tedaj, kadar $L \supseteq L'$.
- (d) Če H pripada L , potem je $H \triangleleft G$ natanko tedaj, kadar je L Galoisova razširitev F . V tem primeru velja $G/H \cong \text{Gal}(L/F)$.

1.3 Rešljivost polinomskih enačb z radikali

Definicija 1.3.1. Grupa G je **rešljiva**, če obstajajo take edinke

$$\{1\} = N_0 \leq N_1 \leq N_2 \leq \dots \leq N_m = G,$$

da je N_{i+1}/N_i Abelova grupa za $i = 0, \dots, m-1$.

Direktno iz definicije sledi, da enostavna nekomutativna grupa ne more biti rešljiva.

Primer 1.3.1.1. Grupa A_5 ni rešljiva.

Izrek 1.3.2 (Feit-Thompson). Vsaka grupa lihega reda je rešljiva.

Trditev 1.3.3. 1. Podgrupa rešljive grupe je rešljiva.

2. Naj bo $N \triangleleft G$. Grupa G je rešljiva natanko tedaj, kadar sta rešljivi N in G/N .

Primer 1.3.3.1. Grupa S_n , kjer je $n \geq 5$, vsebuje A_5 , torej ni rešljiva.

Lema 1.3.4. Naj bo $F \subseteq \mathbb{C}$ polje in $a \in F$. Potem je Galoisova grupa polinoma $f(x) = x^n - 1$ rešljiva.

Definicija 1.3.5. Naj bo F polje. Polinom $f(x) \in F[x]$ je **rešljiv z radikali** nad F , če obstajajo taki elementi $a_1, \dots, a_m$ neke razširitve F , da:

- Polinom $f(x)$ razpade v $F(a_1, \dots, a_m)$
- Obstajajo takšni $n_1, \dots, n_m \in \mathbb{N}$, da velja $a_1^{n_1} \in F$ in $a_i^{n_i} \in F(a_1, \dots, a_{i-1})$.

Opomba 1.3.5.1. Druga točka nam pove to, da imamo tudi korenjenje.

Primer 1.3.5.2. Naj bodo $a, b, c \in \mathbb{C}$ in $f(x) = ax^2 + bx + c$. Polinom $f(x)$ je rešljiv z radikali nad $F = \mathbb{Q}(a, b, c)$. Njegovi ničli sta

$$\frac{-b \pm \sqrt{b^2 - 4ac}}{2a},$$

torej ustreza $a_1 = \sqrt{b^2 - 4ac}$.

Podobno velja za polinome tretje in četrte stopnje.

Izrek 1.3.6. Naj bo $F \subseteq \mathbb{C}$ in $f(x) \in F[x]$. Polinom $f(x)$ je rešljiv z radikali nad F natanko tedaj, kadar je Galoisova grupa $f(x)$ nad F rešljiva.

Lema 1.3.7. Naj bo $p(x) \in \mathbb{Q}[x]$ nerazcepen polinom stopnje 5 z natanko tremi realnimi ničlami. Potem $p(x)$ ni rešljiv z radikali nad $\mathbb{Q}$.

Izrek 1.3.8. Obstajajo polinomi iz $\mathbb{Q}[x]$ stopnje 5, ki niso rešljivi z radikali.

2 Moduli

2.1 Vložitev kolobarja v kolobar endomorfizmov

Naj bo M aditivna grupa. Množica endomorfizmov $\text{End}(M)$ skupaj z operacijama

$$\begin{aligned}(\varphi + \psi)(v) &= \varphi(v) + \psi(v) \quad \text{in} \\ (\varphi \cdot \psi)(v) &= \varphi(\psi(v))\end{aligned}$$

je kolobar.

Izrek 2.1.1. Vsak kolobar lahko vložimo v kolobar endomorfizmov neke aditivne grupe.

Dokaz. Naj bo K kolobar in $\text{End}(K)$ kolobar endomorfizmov aditivne grupe $(K, +)$. definiramo

$$\begin{aligned}\varphi: K &\rightarrow \text{End}(K), \\ a &\mapsto l_a,\end{aligned}$$

kjer je l_a levo množenje: $l_a(x) = ax$. Velja

$$\begin{aligned}\varphi(a + b) &= l_{a+b} = l_a + l_b = \varphi(a) + \varphi(b), \\ \varphi(a \cdot b) &= l_{a \cdot b} = l_a \circ l_b = \varphi(a) \cdot \varphi(b), \\ \varphi(1) &= l_1 = \text{id}_K.\end{aligned}$$

Velja še

$$\varphi(a) = 0 \Rightarrow l_a = 0 \Rightarrow l_a(1) = 0 \Rightarrow a = 0,$$

torej je jedro trivialno in res imamo vložitev. $\square$

Izrek 2.1.2. Vsako algebro lahko vložimo v algebro endomorfizmov $\text{End}_F(V)$ za neki vektorski prostor V .

Dokaz. Dokaz je podoben dokazu izreka 2.1.1. $\square$

Posledica 2.1.2.1. Vsako končnorazsežno algebro lahko vložimo v $\text{End}_F(V) \cong M_n(F)$, kjer je V n -dimenzionalni vektorski prostor nad F .

Primer 2.1.2.2. Naj bo A n -razsežna realna algebra. Ali obstajata takšna $s, t \in A$, da velja $st - ts = 1$?

Po posledici je to ekvivalentno obstoju $S, T \in M_n(\mathbb{R})$, kjer velja $ST - TS = I$. To ni mogoče, saj velja

$$0 = \text{tr}(ST - TS) \neq \text{tr}(I) = n.$$

2.2 Definicija modula

Definicija 2.2.1. Naj bo K kolobar. Množica M skupaj z binarno operacijo seštevanja $+$ in zunanjo binarno operacijo $K \times M \rightarrow M$, $(a, u) \mapsto au$ imenovano **modulsko množenje** (tudi skalarno množenje), se imenuje **(levi) modul** nad K ali **K -modul**, če velja:

- $(M, +)$ je Abelova grupa,
- $\forall a \in K. \forall u, v \in M. a(u + v) = au + av,$
- $\forall a, b \in K. \forall u \in M. (a + b)u = au + bu,$
- $\forall a, b \in K. \forall u \in M. (ab)u = a(bu),$
- $\forall u \in M. 1u = u.$

Opomba 2.2.1.1. Analogno lahko definiramo tudi **desni modul**.

Opomba 2.2.1.2. Če je M K -modul, je $\varphi: K \rightarrow \text{End}(M)$, $\varphi(a)(u) = au$, homomorfizem kolobarjev.

Obratno, če je $\varphi: K \rightarrow \text{End}(M)$ homomorfizem kolobarjev, postane M K -modul, če vpeljemo $au := \varphi(a)(u)$.

Primer 2.2.1.3. (1) Vektorski prostor nad poljem F je F -modul.

- (2) Vsaka Abelova (aditivna) grupa je $\mathbb{Z}$ -modul. Obratno, $\mathbb{Z}$ -modul je aditivna grupa.
- (3) Vsak kolobar K je K -modul, če za modulsko množenje vzamemo običajno množenje v kolobarju.
- (4) Če je I levi ideal K , ga lahko obravnavamo kot levi K -modul.
- (5) Če je K podkolobar K' , je K' K -modul.
- (6) Naj bo $K = M_n(F)$ in $M = F^n$. Potem je M K -modul za običajno množenje matrike s stolpcem.

2.3 Osnovni pojmi teorije modulov

Podmoduli

Definicija 2.3.1. Podmnožica N K -modula M je **podmodul**, če je za isti operaciji tudi sama K -modul.

Ekvivalentno

$$\forall a, b \in K. \forall u, v \in N. au + bv \in N$$

oziroma

$$(\forall u, v \in N. u + v \in N) \wedge (\forall a \in K. \forall t \in N. at \in N).$$

Primer 2.3.1.1. (1) Če je K polje, so podmoduli podprostor.

- (2) Če je $K = \mathbb{Z}$, so podmoduli podgrupe.
- (3) Podmoduli K -modula K so levi ideali.

(4) Množici $\{0\}$ in M sta vedno podmodula modula M .

Trditev 2.3.2. Če sta N_1 in N_2 podmodula, sta podmodula tudi

$$N_1 + N_2 = \{v_1 + v_2 \mid v_i \in N_i\}$$

in $N_1 \cap N_2$.

Definicija 2.3.3. Modul $M \neq \{0\}$, ki nima drugih podmodulov poleg $\{0\}$ in M , se imenuje **enostavni modul**.

Primer 2.3.3.1. (1) Če je K polje, so enostavni moduli 1-razsežni prostori.

(2) Če je $K = \mathbb{Z}$, so enostavni moduli $\mathbb{Z}_p$, kjer je p praštevilo.

(3) Naj bo $K = M_n(F)$ in $M = F^n$. Naj bo $N \neq \{0\}$ podmodul M in $x \in N$. Velja

$$\forall y \in M. \exists A \in K. Ax = y.$$

Torej ni pravega podmodula – M je enostaven K -modul.

Homomorfizmi modulov

Definicija 2.3.4. Naj bosta M in M' K -modula. Preslikava $\varphi: M \rightarrow M'$ je **homomorfizem modulov**, če velja $\varphi(u + v) = \varphi(u) + \varphi(v)$ in $\varphi(au) = a\varphi(u)$. Homomorfizme modulov imenujemo tudi **linearne preslikave** oziroma K -linearne preslikave.

Ekvivalentno mora veljati $\varphi(au + bv) = a\varphi(u) + b\varphi(v)$.

Seveda velja, da je inverz izomorfizma izomorfizem in da je kompozitum homomorfizmov homomorfizem. Na standarden način definiramo **jedro** in **slika** homomorfizma. Jedro in slika sta podmodula.

Primer 2.3.4.1. 1. Če je K polje, so homomorfizmi “običajne” linearne preslikave.

2. Če je $K = \mathbb{Z}$, so homomorfizmi aditivne preslikave – homomorfizmi aditivnih grup.

3. Naj bo I levi ideal K . Naj bo $c \in I$. Preslikava $\varphi: I \rightarrow I, u \mapsto uc$, je homomorfizem.

Kolobarji endomorfizmov in Schurova lema

Naj bo M K -modul. Potem je množica vseh endomorfizmov $M, \text{End}_K(M)$, kolobar za običajno seštevanje in komponiranje kot množenje.

Velja, da je $\varphi \in \text{End}_K(M)$ bijektivna preslikava natanko tedaj, kadar je avtomorfizem oziroma natanko tedaj, kadar je φ obrnljiv element $\text{End}_K(M)$.

Lema 2.3.5 (Schur). Če je M enostaven K -modul, je $\text{End}_K(M)$ obseg.

Dokaz. Naj bo $\varphi \in \text{End}_K(M)$. Upoštevamo, da sta $\ker \varphi$ in $\text{im } \varphi$ podmodula enostavnega modula. Torej je $\varphi = 0$ ali pa je φ bijektiven endomorfizem. $\square$

A Naloge

Vaje 1

1. Dokaži, da je število $\sqrt{2} + i\sqrt{3}$ algebraično. Poišči njegov minimalni polinom.
2. Določi $[\mathbb{Q}(\sqrt{2} + \sqrt[3]{2}) : \mathbb{Q}]$, $[\mathbb{Q}(\sqrt{2} + \sqrt[4]{2}) : \mathbb{Q}]$ in $[\mathbb{Q}(\sqrt[6]{2}) : \mathbb{Q}(\sqrt{2})]$.
3. Naj bo $K/\mathbb{Q}$ kvadratična razširitev (tj. razširitev stopnje 2). Dokaži, da obstaja enolično določeno celo število $a \in \mathbb{Z}, a \neq 1$, brez kvadratov, za katerega je $K \cong \mathbb{Q}(\sqrt{a})$.
4. Naj bo $p \in \mathbb{N}$ praštevilo in $\zeta = e^{2\pi i/p}$ primitivni p -ti koren enote. Dokaži, da je ζ algebraično število, in določi stopnjo $[\mathbb{Q}(\zeta) : \mathbb{Q}]$.

7. oktober 2024

Vaje 2

1. Naj bosta a in b algebraična elementa nad poljem F . Denimo, da sta stopnji $[F(a) : F]$ in $[F(b) : F]$ tuji si števili. Dokaži, da je

$$[F(a, b) : F] = [F(a) : F][F(b) : F].$$

2. Določi razpadno polje K polinoma $x^5 - 2$ in izračunaj $[K : \mathbb{Q}]$.
3. Poišči primitiven element za razširitev $\mathbb{Q}(\sqrt{2}, \sqrt{3})/\mathbb{Q}$.
4. Izračunaj $[\mathbb{Q}(\sqrt{2} + \sqrt{3} + \sqrt{5}) : \mathbb{Q}]$.
5. Naj bo ω transcendenten element nad $\mathbb{Z}_2$. Dokaži, da je polinom $f(x) = x^2 - \omega$ nerazcepen nad $\mathbb{Z}_2(\omega)$, a ima dvakratno ničlo.
6. Naj bo p neko praštevilo. Dokaži, da razširitev $\mathbb{Z}_p(X, Y)/\mathbb{Z}_p(X^p, Y^p)$ ni enostavna.

14. oktober 2024

Vaje 3

1. Pokaži, da je grupa avtomorfizmov realnih števil $\mathbb{R}$, $\text{Aut}(\mathbb{R})$, trivialna.
2. Dokaži, da sta edina zvezna avtomorfizma kompleksnih števil $\mathbb{C}$ identiteta in konjugiranje.
3. Naj bo $[K : F] = 2$. Dokaži, da je K Galoisova razširitev F . Določi tudi grupo avtomorfizmov polja K , ki fiksirajo vse elemente iz F .
4. Ali je $\mathbb{Q}(\sqrt[4]{2})/\mathbb{Q}$ Galoisova razširitev? Poišči grupo $\text{Aut}(\mathbb{Q}(\sqrt[4]{2})/\mathbb{Q})$.
5. Če sta K/F in L/K Galoisovi razširitvi, ali je nujno tudi L/F Galoisova razširitev?
6. Dokaži, da lahko Galoisovo grupo polinoma stopnje n vložimo v S_n in zato red te Galoisove grupe deli $n!$.

21. oktober 2024

Vaje 4

1. Razširitev K/F imenujemo **bikvadratična**, če je $K = F(\sqrt{a}, \sqrt{b})$ za neka $a, b \in F$ in je $[K : F] = 4$. Poišči Galoisovo grupo bikvadratične razširitve K/F in določi vsa polja L , ki ležijo med F in K .
2. Določi vsa podpolja polja $\mathbb{Q}(e^{2\pi i/7})$.
3. Določi vsa podpolja polja $\mathbb{Q}(\sqrt[4]{2})$.

28. oktober 2024

Vaje 5

1. Naj bo K razpadno polje polinoma $x^5 - 2$ nad $\mathbb{Q}$. Določi vse $a \in \mathbb{Z}$, za katere je $\sqrt{a} \in K$.
2. Naj bo K/F Galoisova razširitev z $[K : F] = 14$. Dokaži, da so vsa vmesna polja L , za katere je $[L : F] = 7$, med seboj izomorfna. Določi tudi, koliko takih vmesnih polj obstaja.
3. Naj bo K/F Galoisova razširitev. Denimo, da je $\text{Gal}(K/F)$ komutativna grupa. Pokaži, da je vmesno polje L Galoisova razširitev.
4. Grupi G , v kateri je vsaka podgrupa tudi edinka, rečemo **Dedekindova grupa**. Taka grupa G je bodisi komutativna bodisi obstaja epimorfizem $\pi: G \rightarrow Q_8$, kjer je Q_8 kvaternionska grupa. Premisli, kako lahko iz strukture vmesnih polj neke Galoisove razširitve K/F vidimo, da je $\text{Gal}(K/F)$ komutativna grupa.

4. november 2024

Stvarno kazalo

bikvadratična razširitev, [10](#)

Dedekindova grupa, [10](#)

desni modul, [7](#)

enostavni modul, [8](#)

Galoisova razširitev, [4](#)

Galoisova razširitev polinoma, [4](#)

homomorfizem modulov, [8](#)

K -linearna preslikava, [8](#)

levi modul, [6](#)

linearna preslikava, [8](#)

modul, [6](#)

modulsko množenje, [6](#)

normalna razširitev, [4](#)

podmodul, [7](#)

rešljiva grupa, [4](#)

rešljivost z radikali, [5](#)

separabilen polinom, [4](#)

separabilna razširitev, [4](#)